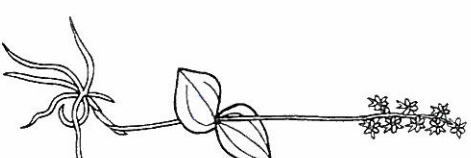

Listéra

2 - 2009

B

Returadresse:

Telemark Botaniske
Forening
Postboks 25 Stridsklev
3904 Porsgrunn

INNHOLD

Pesjegras – fuglevikke, av <i>Sigrid Nordskog</i>	2
Til Foraaret, dikt av <i>Henrik Wergeland</i>	3
Konkurranse, av <i>Trond Risdal</i>	4
Kråkefot, av <i>Norman Hagen</i>	5
Til Øland tre ganger i året, av <i>Åse Halvorsen</i>	7
Eikehårsål <i>Proliferodiscus tricolor</i> , av <i>Kåre Homble</i> og <i>Tove Hafnor Dahl</i>	8
Bare en bekk, av <i>Jan Erik Tangen</i>	11
Julestjerne <i>Euphorbia pulcherrima</i> , av <i>Kristin Vigander</i>	13
Nytt fra styret høsten 2009	16
Små arter av hettesopper <i>Mycena</i> : "Pelssokkelhette" (Grå sokkelhette) <i>Mycena clavularis</i> , av <i>Tove Hafnor Dahl</i> og <i>Kåre Homble</i>	17
Kongens dam ved Herre og Gisholt i Dalsbygda, av <i>Kåre Homble</i>	20
Må naturvernet vike i klimakampen?, av <i>Erik Steineger</i>	28
<i>Listera</i> for 20 år siden: Vestlandets 'nøkleblom', av <i>Charlotte Bakke</i>	33
I Mossbergs hage, av <i>Kristin Vigander</i>	34
Dagboksnotater fra mai 2006, av <i>Gisle Grimeland</i>	41
Kusymre – <i>Primula vulgaris</i> , av <i>Kristin Vigander</i>	44
Nordens spinat <i>Habitzia</i> . Finnes den fortsatt i Sør-Norge?, av <i>Stephen Barstow</i>	46
Nabolagets ville vekster: Vinterkarse, av <i>Anders Offen</i>	51
Soppene i Hellestveit naturreservat, Herre i Bamble, av <i>Kåre Homble</i> og <i>Tove Hafnor Dahl</i>	54
Grasrotandelen	59

NORDENS SPINAT, *HABLITZIA*

Finnes den fortsatt i Sør-Norge?

Stephen Barslow, tekst og foto

For noen år siden fikk jeg en epost fra en svensk dame, Lena Israelsson. Hun fortalte at hun var forfatter av bøker om grønnsaker og krydder og at hun var spesielt interessert i å prøve ut nye arter, spesielt løk (*Allium*) som var hardfør i området rundt Stockholm. Jeg sendte henne diverse frø og til min store overraskelse fikk jeg to av hennes bøker i retur som takk. Jeg skrev til henne senere at spesielt hennes bok "*Köksvärdgården – det gröna arvet*" fra 1996 var en av de mest spennende bøker om grønnsaker jeg hadde lest. Blant mange andre sjeldne og gammeldagse grønnsaker var det en som var helt ukjent for meg, rankspenat (*Hablitzia tamnoides*). Denne arten fant jeg heller ikke nevnt i de største oppslagsverkene om verdens spiselige planter (*Plants for a Future*, www.pfaf.org og Stephen Facciolas *Cornucopia II: A Sourcebook of Edible Plants*). Heller ikke var det mulig å kjøpe planten i UK i følge Royal Horticultural Society's omfattende "The Plant Finder" (se <http://www.rhs.org.uk/rhspplantfinder/plantfinder.asp>). *The European Garden Flora* med sin 17000 taxa omtaler heller ikke *Hablitzia*! Samme år fikk jeg tilbud om frø fra en annen svensk dame og en plante ble resultatet.

Hablitzia tamnoides er en flerårig klatreplante som er hjemmehørende i Kaukasus (både i sørlige og nordlige deler av dette området) og finnes spesielt i gran og bøkeskoger, i steinete kløfter og i krratt langs elver. *Hablitzia* er nevnt etter Carl Ludwig Hablitzl, en naturalist fra det 19. århundre og viseguvernør i Krima. Epitetten *tamnoides* betyr "ligner tamnus". *Tamus communis* er også en klatreplante, i yamsrotfamilien, som man kan finne vilvoksende bl.a. i sør-England og Frankrike. Bladverket er svært likt *Hablitzia*. I antikken skal forresten ungsquddene av *Tamus* har vært foretrukket fremfor asparges og er fortsatt brukt i dag i noen av de ritualistiske varetter i Italia, hvor det inngår over 50 forskjellige vilvoksende urter.

I Norge brukes navnet sljememelde (rankspenat brukes om *Bacella alba*, en varmekrevende spinatvekst fra østen, også kalt malabarspinat); i Finland, köynnöspinaatti, i Danmark, spinatranke, kaukasiasa rominats i Estland og i Tyskland, schmerwurz-hablitzie, kaukasischer spinat eller kletterspinat.

Hablitzia klatrer til over 3 m i løpet av ganske kort tid i løpet av forsommeren. De nederste bladene er hjerteformet og langskaffet. Blomstene sitter i klaser som minner

lit om markåpens blomster (små, grønne og sljememelde). Planten visner helt ned til bakken om høsten. Frøene er lit spesielle, de er små (ca. 1,5 mm), svart, glatt og glinsende.

Lena Israelsson hadde undersøkt plantens historie i Sverige, hvor den var introdusert i utgangspunktet

Allerede i midten av juni har planten klatret høyt opp på husveggen.

som en prydpilante, men det gikk ikke mange år før man hadde oppdaget at bladene faktisk var spiselige. Planten rakk aldri å bli veldig populær, men var dyrket på visse herregårdsträdgård. Jeg har ikke klart å finne referanser til at *Hablitzia* var brukt som villimsamlet maipilante i Kaukasus, men det ser heller ikke ut til å ha blitt gjennomført etnobotaniske studier i dette området. I "Flora of the USSR" refereres det bare til bruk som

hageplante: "*Economic Importance: An ornamental garden plant, used for pergolas, porches etc.*" *Hablitzia* var også tidlig dyrket enkelte steder i Norge, noe som Brynhild Mørkved ved Tromsø Museum har referert til i en artikkelserie om spinatplanter i Nord-Norge (Våre Nytevekster, 1997). Det viste seg at professor i botanikk ved Botanisk hage på Tøyen, Fredrik Christian Schübeler skrev allerede i 1886 i hans "*Viridarium Norvegicum. Norges Vexrige*" at "*I den sidste Tid dyrkes den hist og her i Sverige som Spinatplante, under Navn av kaukasiske Rankspenat*" og han kaller planten videre "...en til forskjellige decorative ømmed brugelig slingplante". Schübeler opprettet noen forsøksstasjoner for å teste ut nye planter og *Hablitzia* var en av vekstene som ble dyrket og planten trivdes godt og nådde over 3 m høyde på Grøtøy i Nordland (og modne frø i slutten av august). Ellers kan det nevnes at *Hablitzia* er omtalt i Nordisk famliljebok (Stockholm, 1909) og i Nordisk Illustrert Hagebruksleksikon fra 1920-21.

Fra frø vokser *Hablitzia* sent første året, men i løpet av det andre året tar det av og planten kan komme opp i full høyde. Min plante vokser opp en sydvendt husvegg i sol, men den kan like godt dyrkes i skygge (den er tross alt en skogsplante). Det er primært ungsquddene som brukes til mat tidlig på våren. For å få tidligst mulig avling er det derfor lurt å plante solvendt. Dette er en ellers lite kravfull plante. Det som slår meg spesielt er at *Hablitzia* har en

utrolig livskraft. Allerede senhøstes har ungsquddene kommet frem noen centimeter.

Fra min ene plante kommer det over 100 skudd hver vår. For et par tre år siden opplevde vi en veldig

Hablizia skudd høstet allerede 8. mars kan spises rå, her med en tidlig matøk.

Allium paradoxum

varm april-måned her i Trøndelag og jeg kunne høste av ungsquddene i 3 omganger før jeg lot planten vokse videre. Jeg kjenner ingen annen plante som er i nærheten så produktiv på denne tiden av året. Alt kan også tyde på at *Hablizia* skal kunne ha livets rett stort sett over alt i Norge (jfr. forsøksdyrking i Finnmark på 1800-tallet).

Som sagt, i løpet av forsommeren kan planten fort dekke en vegg og til tross for at blomstene er uanselige må man ikke glemme at *Hablizia* i utgangspunktet var introdusert som en prydblant. Jeg har opplevd at besøkende i hagen min har lagt spesielt merke til denne planten og uttrykt at den er pen.

Det kommer over 100 skudd fra undertegnesqudd hver vår

Man kan bruke ungsquddene i alle retter, man ville ha brukt spinat til. I suppet, paier, stuing, pizza, karri, stir-fry osv. Skuddene har mild og god smak. Brynhild Mørkved forteller at hun dyrker den selv i hagen sin og bruker den i salat.

Botanisk sett hører *Hablizia* til melderfamilien (*Chenopodiaceae*) og er eneste art i stjernermedslekten (monotypisk). Den er derfor i slekt med andre kjente grønnsaker som rødbete, mangold, spinat og hagemelde (*Atriplex hortensis*), med en kornvekst, quinoa (*Chenopodium quinoa*), og etårige (hos oss) krydderveksten epazote eller sitrommelde (*Chenopodium ambrosioides*) som brukes en del i meksikansk matlagning. I tillegg har

Nordens spinat har fått selskap av *Lathyrus latifolius*

vi stolt henrik (*Chenopodium bonus-henricus*), ofte dyrket i urtehager, og også brukt som en flerårig spinatvekst, men denne planten er mye mindre produktiv enn *Hablizia*. Til slutt kan det nevnes at det finnes noen vilvoksende spiselige vekster i melderfamilien som har vært brukt lenge i Norge. Mest kjent er kanskje ugressplanten meldestokk (*Chenopodium album*) og en rekke arter i svinnermedslekten (*Atriplex*), som er lett å finne i strandsonen (tangmelde er en vanlig art). Både bladverket og frøene er brukt til mat.

Takket være Lena Israelssons bok har det blitt en liten renessanse i bruk av *Hablizia* de siste årene, spesielt som matplante, men det er fortsatt stort sett bare en liten gruppe entusiaster som setter

pris på rankspenat og holder liv i denne unike nordiske tradisjon. Interessen er nå også økende utenom Skandinavia som følge av en artikkel undertegnede skrev i *Pernaculture Magazine* i UK i 2007 og jeg har sendt frø til rundt 30 personer i Europa og Nord Amerika.

I *Flora Nordica* vises det til noen lokaliteter i Norge, Finland og spesielt i Sverige hvor *Hablizia* har overlevd siden "størhetstiden", gjensnående hvor den engang var dyrket evt. forvillet: "Grown for ornament; sometimes a long-persistent relic of cultivation; rarely spread to forest-margins on nutrient-rich ground, shore-woods, hedges and refuge tips." I Norge nevnes følgende lokaliteter: Øf Fredrikstad, Ak Oslo since 1913 (persistent and locally spread) og Bu Ål 1908. De samme lokalitetene er nevnt i Lids Norsk Flora (2005).

Grunnen til at jeg skriver denne artikkelen er at Nordgen (Nordisk Genbank) nettopp har startet opp et prosjekt for å undersøke status for *Hablizia* og samle inn materiale fra flest mulig av de gamle lokalitetene i Norden. I neste omgang ønsker vi å sammenligne og undersøke plantene kjemisk opp mot materialet fra Kaukasus. Derfor vil undertegnede svært gjerne høre fra lesere som noen gang har sett denne planten i Norge.

Foreløpig har vi materiale kun fra en av de gamle lokaliteter i Norge. Brynhild Mørkved forteller (<http://www.planteavren.no/stjernermedde.htm>) om det nordnorske materialet som stammer fra Hadsel prestegård

Viltvoksende *Hablizia tamnoides* i Kaukasus (Foto: Sergey Banketov)

Sist kjente voksested for *Hablizia tamnoides* i Norge: Hadsel Prestegård. Planten vokste på husveggen mot verandaen.

Landbrukskøyskole på befringing, avbildet foran planten i kroken ved veranda på våningshuset. Planten døde i den harde vinteren 1998/9. Draglands planteskole har fått tak i materiale fra Hadsel og nå selges stauder som PLANTEARVEN® (se <http://www.draglandsplanteskole.no>).

Opprop på gamle matløk, *Allium*, og asparges *Asparagus officinalis*

Undertegnede ønsker også tips om gamle matløk (*Allium* spp) og asparges som kan spores tilbake 50 år eller mer (evt. forvillet materiale).

Se:

<http://www.skogoglandskap.no/nyheter/2008/allium>

og

<http://www.skogoglandskap.no/fagartikler/2009/asparges>

Kontaktdetaljer:

Stephen Barstow
Malvikveien 418,
7563 Malvik
91529516
stephenb@broadpark.no

i Vesterålen. I boken "Gjennom Hageporten" skriver Mette Eggen om Hadsel Prestegård og viser et bilde fra 1976 av Oddvin Reisetser fra Norges

Nabolagets ville vekster: VINTERKARSE, VINTERKARSE OG ATTER VINTERKARSE

Anders Øften

Av de mange halvstore, gule korsblomster nevnt i siste utgave av Lids flora er det svært få å finne en vanlig dag. Og av disse igjen er det bare én som er myldrende vanlig. Det er vinterkarse *Barbarea vulgaris* coll.

Den som blir seg gjennom de fine akvarellene i Mossbergs flora ser at det er funnet rundt 30 halvstore, gule korsblomster i Skandinavia. Ved å sammenligne Mossbergs flora med Lids flora viser det seg at de fleste av disse også er funnet i Telemark. Men hvor mange finnes på én tilfeldig kvadratkilometer? Ofte to, kanskje tre, men neppe flere enn 4 til 7. Og av de korsblomsplantene man ser i løpet av en helt vanlig sommerdag er som oftest 70 til 95 % vinterkarse – dog med et lite unntak for en og annen ryps/rapsåker, eller en massebestand av russekål. Selv åkersenep *Sinapis arvensis* som i gamle floraer var prototypen på den gule korsblomst er i dag sjelden. Og hvem har vel sett et finketø *Neslia paniculata*, en blygsenep *Brassica tournefortii* eller en lakksenep *Coincya monensis* ssp. *cheiranthos*? Knappt, tror jeg de fleste må tilstå, og i alle fall ikke i sitt florisistiske nabolag. Nå skal det innrømmes at å artsbestemme gule korsblomster

er krevende – i alle fall uten skulpe – så kanskje går man glipp av en og annen sjeldenhet i det gule hav av vinterkarse, enten det er i hage-, vei- eller åkerkant, på skrotemark eller i småskog. For om enn svinaktig hell gjør at man kommer seg gjennom den vanskelige korsblomsnøkkelen, eller forsøket havarerer på halvveien, så er den gule korsblomst som vokser på Østlandet anno 2009 med stor sannsynlighet den evinnelige og allestedsnærverende vinterkarse. Planten er absolutt vakker – å påstå noe annet vil være "ugrassisme"

Jernbaneskråning på Ski med sørlig vinterkarse og den sjeldne italienskeltunge.